

Markója Csilla

A TURUL SZÁRNYAI ALATT

HEKLER ANTAL ÉS ZÁDOR ANNA KAPCSOLATÁRÓL¹

Zádor Anna művészettörténész így emlékezett a vészkorszakban történetekre: „A lakásunkból ki kellett költözni, megkapta egy előkelő házaspár, és mi négy másik családdal együtt az ő lakásukban lettünk elhelyezve, minden családnak jutott egy szoba. A férjemmel együtt azt hittük, hogy ezt az egészet valamilyen módon megússzuk, egyikünknek sem jutott eszébe, hogy elbújjunk vagy tegyünk valamit; idős szüleink voltak, azt gondoltuk, hogy őket kötelességünk megvédeni. Nehéz eldönteni ma már, hogyan kellett volna csinálni, mindenesetre másképp, mert a szüleink valóban megmaradtak, de a férjem és az öcsém elpusztult, és se az anyám, se az anyósom nem heverte ki soha a szeretett fiuk elvesztését. Engem november elején vittek el a Személynök utcai csillagos házból. Ez nem volt olyan gyilkos menet, hogy mindjárt a Dunához vittek volna bennünket belelőni, de öt perccel korábban ilyen volt, és nekem sok kedves ismerősömet lőtték a Dunába. Minket, húsz évestől hetven évesig, lassú menetben tereltek a Téglagyár felé, és onnan tovább a bécsi országúton Hegyeshalomnak. Egész úton nem kaptunk mást enni, mint egy-egy levest, nem tudtunk mosakodni, már Piliscsabánál elvették a hátzacsakjainkat azzal a jelszóval, hogy segítenek nekünk, minden dolgunkat felrakták egy kocsira, és soha többé nem láttuk ezeket viszont. A jogfosztottságnak, a nincstelenségnek olyan foka következett be, amit elképzelni se lehet. Az éjszakát rendszerint valami alommal felszórt disznóólban töltöttük, és minden reggel valakit holtan találtam mellettem, idősebbeket, akik ezt nem bírták ki. Fantasztikus, hogy én nem lettem beteg menet közben. Így értünk el Hegyeshalomig, ahonnan nem tudom, merre mentünk volna tovább, egy-két barátom volt ebben a menetben, senki nem került vissza, engem egy barátom a csodával határos módon kimentett, és visszahozott Pestre. Katolikus barátoknál bujkáltam az ostrom kitöréséig.”² Zádor Anna tipikus halálmenet-törté-

¹ A szerző a Magyar Tudományos Akadémia BTK Művészettörténeti Intézetének tudományos főmunkatársa, a Tudománytörténeti Kutatócsoport vezetője. Jelen szöveg az „Ellentétek keresztesési pontja vagy magad is” – Zádor Anna kapcsolatai és a magyar művészettörténet-írás a két háború között című tanulmányának egyik fejezetét veszi alapul, annak továbbgondolt változata. Vö. *Enigma*, 15. 2008. no. 54. 25-68. Köszönet illeti Bardoly Istvánt a kutatásokhoz nyújtott sokrétű segítségéért és Tímár Árpádot a szöveg lektorálásáért.

² „Mert én egy ilyen fantáziátlan alak vagyok...” Zádor Annával beszélget Szabó Cecília. *Beszélő*, 1994. március 10. 31. Idézi: Sümegi György „Soha nem lehet tudni, mi a jó, és mi az, ami segíti az embert egy nagyon nehéz helyzetben”. Zádor Anna 1944 novemberében – dokumentumok alapján. *Zádor Anna II.* Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. no. 55. 9-10.



1. Zádor György, Zádor Anna és Zádor Henrik, 1920-as évek eleje.

© Forster Központ, Tudományos Irattár

nete tehát egy ponton szerencsés fordulatot vett. A barát, aki élete kockáztatásával kimentette őt a menetből, így számolt be a történekről: „1944. november 14-én este lakásomon felkeresett az azóta elhunyt Zádor Félix, és közölte velem, hogy leányát, Zádor Annát mint üldözöttet a nyilasok elvitték, és a későbbiek során pedig Nyugatra akarják vinni. [...] Topán Zoltán előttem ismeretlen körülmények között szerzett nekem egy nyílparancsot. Annak birtokában november 19-én egyenruhába öltöztem, gépkocsimba ültem, és elindultam az ország nyugati határa felé. [...] Zádor Annáékat Hegyeshalomban egy uradalmi csürbe kísérték be. Ezt látva gépkocsimat a közelben hagytam, majd bementem Zádor Annához, és közöltem vele, hogy érte jöttem, és jöjjön velem. Ezután én az említett épületet elhagytam, majd Zádor Anna a kerítésen keresztül utánam jött. Miután Zádor Annának sikerült megszöknie, gépkocsiba ültünk, és felhoztam Budapestre. [...] A későbbiek során Zádor Anna az általam beszerzett igazolványokkal Budapesten tartózkodott különböző női ismerőseinél, és így sikerült megmenekülnie.”³ - zárja Szabó Miklós, Fülep Lajos leendő ügyvédje a történetet, akinek hőstettét több év Gulággal jutalmazták, miután valaki feljelentette az oroszoknál nyilas karszalag viseléséért. Zádor Anna öccse, György 1943 januárjában, munkaszolgálat idején eltűnt. (1. kép) Férjét, Schütz

³ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 3. 1. 9. V-110209/4-a. 323., idézi: Sümegi 2008. i. m. 5.

Harkányi Edét 1944 júniusában vitték el a nyilasok, feltételezések szerint Bergen-Belsenben pusztult el. (2. kép)

Zádor Anna és családja sorsát azonban nem csupán az úgynevezett zsidótörvények befolyásolták. A megkülönböztetésben, a kirekesztésben mi magyarok élenjártunk, például az 1920-ban elfogadott numerus clausus néven elhíresült törvény elfogadásával. Ez a törvényerőre emelt megkülönböztetés, ami akkor még álszent módon került a zsidó szó használatát, a kezdetek kezdetétől rányomta bélyegét Zádor Anna pályájára, hiszen már az egyetemre is csak protekcióval sikerült bekerülnie. 1922-ben, Wolkenberg Alajos révén, aki akkor a hitszónoklat professzora volt, bejutott az akkor Pázmány Péter nevét viselő egyetem bölcsészkarára, Hekler Antal professzor művészettörténet tanszé-



2. Schütz Harkányi Ede az 1930-as évek elején. © Forster Központ, Tudományos Irattár

kére,⁴ annak egyetlen zsidó tanítványaként.⁵ (3. kép) Mindezekről a dolgokról magától a Mamától értesülünk, ahogy őt tanítványai nevezték, akik közül néhányan még itt ülnek sorainkban. Élete alkonyán Tímár Árpád, Bardoly István, Beke László, Zwickl András, Mojzer Anna és Matits Ferenc több interjút is készítettek velem, melyek az *Enigma* folyóirat négy külön kötetében láttak napvilágot.⁶ Ezt követte két kötetnyi forráskiadás Gerevich Tiborról és a római iskoláról,⁷ öt kötetnyi pályakép a legjelentősebb magyar művészettörténezszekekről, köztük Hekler Antalról és Zádor

⁴ Gosztonyi Ferenc: A „Pasteiner-tanszék” vége. Az 1917-1918-as tanszéki pályázat története és iratai. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 67-93.

⁵ Bár Péter András 1924-ig bizonyosan Hekler-tanítvány volt, de külföldi tartózkodásai miatt (1922: Bécs, 1923: München) nem sok időt tölthetett a közelében, és aztán elsőként pártol át Gerevich-hez: „Péter András az egyetem több professzoránál is hallgatott órákat, széles körű érdeklődésének megfelelően. Legjobb kapcsolatban azonban Gerevich Tiborral lehetett, akinek a vezetése mellett védte meg a doktori értekezését”, 1925-ben. Vö.: Tóth Károly: Péter András a budapesti egyetemen. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 461-471. A másik zsidó származású hallgató, Bíró József, szintén Gerevich-tanítvány volt, ő valószínűleg édesapja, Bíró Márk, a nagyváradi zsidó iskola igazgatójának hagyományörző érdemeire való tekintettel nyerhetett felvételt.

⁶ *Zádor Anna I-IV*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 15. 2008. no. 54. 1-170., no. 55. 1-179., no. 57. 1-142, *Enigma*, 16. 2009. no. 58. 1-142.

⁷ *A római iskola*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 16. 2009. no. 59. 1-164. és *Gerevich Tibor (1882-1954)*. Szerk. Markója Csilla, Bardoly István. *Enigma*, 16. 2009. no. 60. 1-153.



3. Zádor Anna, 1922. Veres felvétele. © Forster Központ, Tudományos Irrattár

feldolgozások korát éljük, aminek oka a kényszerű szilenciumok idejének lejárta. Zádor Anna is fontosnak tartotta, hogy beszéljen a generációját ért atrocitásokról.

A vele készített interjúkban azonban – látszólagos közlékenysége ellenére – meglepően kevés konkrétumot találunk a számára feltehetően legfontosabb dolgokról, így alig olvashatunk például a zsidó származású művészettörténész Hekler Antalhoz, erősen jobboldali érzelmű professzorához fűződő kapcsolatáról. E mester-tanítványi viszony ellentmondásos természetéről hosszabban írtam az *Enigma* már említett Zádor-forráskiadványainak bevezetőjében, 2008-ban,¹² de néhány passzust

Annáról,⁸ és újabb, a Gerevich- és Genton-hagyatékkal kapcsolatos kiadványokon dolgozik jelenleg is kutatócsoportunk, melynek tagjai közül többen is előadnak a mai konferencián – amely szándékaink szerint Csatkai Endre és Biró József sorsával is foglalkozott volna, amiképpen az emigráltaknak is szenteltünk volna egy külön szekciót: minderre talán máskor nyílik idő és tér. Szerencsére Tímár Árpád egyedülálló forráskiadó tevékenysége⁹ mellett örvendetesen szaporodnak az olyan munkák, mint például a *Soproni Szemle* Csatkai Endre életét és tudományos munkásságát feldolgozó különszáma,¹⁰ vagy mint Gosztonyi Ferenc egyelőre csak részleteiben publikált doktori disszertációja a Pasteiner-tanszék működéséről, mely az előzményekre vet éles fényt.¹¹ Kétségtelen, hogy nem annyira a metódika-kritikai, mint inkább a forrásalapú

⁸ „Emberek, és nem frakkok”. *A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Tudománytörténeti esszégyűjtemény.* I-V. Szerk. Bardoly István, Markója Csilla. *Enigma*, 13. 2006. I.: no. 47. 1-261.; II.: no. 48. 263-486.; III.: no. 49. 487-649.; IV. 17. 2010. no. 62. 1-126.; V.: no. 63. 1-102.

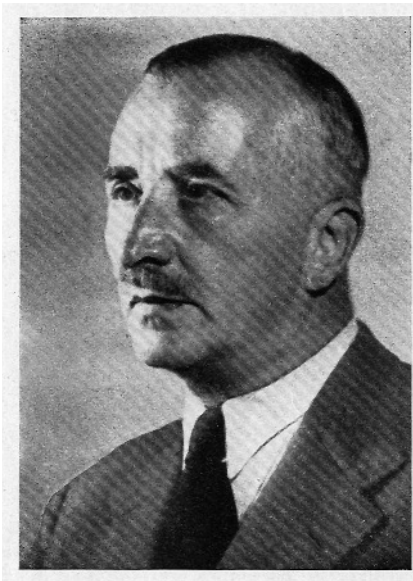
⁹ Tímár Árpád műveinek bibliográfiája. Összeáll. Bardoly István. „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza.” *Írások Tímár Árpád tiszteletére.* Szerk. Bardoly István, Jurecskó László, Sümei György. Budapest, 2009. 15-29. és Marosi Ernő: A hetven éves Tímár Árpád. Uo., 9-14.

¹⁰ Csatkai Endre öröksége. Összeállítás a Holocaust 70. fordulóján. *Soproni Szemle*, 68. 2014. 123-222.

¹¹ Gosztonyi Ferenc: A Pasteiner-tanítványok. *Ars Hungarica*, 38, 2012, 1. 11-71.; Gosztonyi 2014. i. m. 67-93. – vö.: Gosztonyi Ferenc „A magyar művészettörténet-írás története (1875-1918). A »Pasteiner-tanszék«” című doktori (PhD) értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő*, 58. 2009. 167-178.

¹² Vö. 1. lábjegyzet.

szükséges most itt - vállalva az elnagyoltság veszélyét - újra elővenni, hogy az eddig mondottakat kiegészíthessük a kutatás új eredményeivel. A Hekler-intézet története mindmáig megíratlan. Az emlékezés vakfoltjai mentén kutató más forrásokhoz is kénytelen folyamodni, ha meg szeretne tudni valamit Zádor Anna tanuló- és inaséveiről, melyeket Hekler Antal, a Turul Szövetség primus magistere szárnyai alatt töltött, nem elég Zádor szóbeli közléseire hagyatkozni. (4. kép)



4. Hekler Antal 1940 körül. © Forster Központ, Tudományos Irattár

A numerus clausus törvényt az egyetemek, köztük az is, amelynek pulpitusán most állok - nem hangsúlyozhatjuk eléggé - tevékenyen támogatták. A jobboldali diákszervezetek és bajtársi egyletek tevőleges akciói, konkrét erőszakcselekmények, pogromszerű tüntetések révén próbáltak meg nyomást gyakorolni azokra a politikai erőkre, melyek például a Népszövetség kérésére 1928-ban enyhíteni kívántak (névleg¹³ enyhítettek is) a törvényen.¹⁴ Mindez egyben azt is jelenti, hogy a numerus clausus bevezetését kísérő egyetemi atrocitások nem csupán a fehérterror időszakára korlátozódtak. Az egyetemi terror harmadik hullámának esett áldozatul Zádor Anna másik testvére, Henrik itthoni karrierje is: a Közgazdaságtudományi Karon olyan súlyosan bántalmazták, hogy elhagyta az országot. (5. kép) A jobboldali diákszervezetek, melyeknek vezetői az egyetem professzorai közül kerültek ki, s akik sok esetben jelentős közéleti-politikai posztokat is betöltöttek, meghatározó erőt jelentettek az egyetemek életében. Ahogy Révay József klasszika-archeológus, Zádor Anna későbbi munkatársa írta 1922-ben egy cikkében: „a numerus clausus csak fokozta a féktelen antiszemita hangulatot. A zsidó hallgatókat egyre-másra kiverték az egyetemről, s az ifjúság is beleesett abba a jelszavas szervezkedési lázba, amely a kurzus alatt az egész ország társadalmát elfogta. Bajtársi egyesületek, Attila, Turán, Csaba, tányérsapka, igazoltatások, Ébredők, Budaörs, Goldberger-ügy - mind a bomlás egy-egy jelensége. [...] Nagyon szomorú azonban, hogy akadtak professzorok, fajbiológusok s egyebek, akik tudományos teóriáikkal vagy személyes részvételükkel igazolták a megköttyösödött ifjak torz és ferde ideáit,

¹³ Az enyhítés valóban névleges volt, hiszen az egyetemek felvételi bizottságaiban azok a jobboldali professzorok ültek, akik a numerus clausus bevezetéséért annyit tettek: saját hatáskörükben dönthették el, kit vesznek fel és miért.

¹⁴ Ladányi Andor: A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*, 16, 2005, 1. 57.

hathatós ösztönzéssel vagy gyáva meghátrálással fűtötték a gyűlölködés forró katlanát.”¹⁵ Több ilyen bajtársi egyesületet is ismerünk, ezek közül a Turul Szövetség már 1920 októberében a numerus clausus-törvény szigorítását követelte. 1932-ben a szegedi egyetemen és a budapesti bölcsészkaron történtek atrocitások, majd a debreceni turulisták memorandumot nyújtottak be rektoruknak, melyben követelték, hogy a már csökkentett számú zsidó hallgatóság ne viselhessen tógát a doktori avatáson, ne részesülhessen segélyben, ösztöndíjban és az előadótermekben csak a hátsó padokban ülhessen. Az egyik legnagyobb terrorhullám 1937-ben volt, a Turul Szövetség már a numerus nullust akarta elérni, és a Trefort-kerti zavargások a rendőrségi jelentések szerint „rombolással” párosultak. És ez így ment egészen 1941-ig, mígnem a Turul fővezére el nem rendelte a megkülönböztető jelvények viselését, amit a Műegyetemen be is vezettek, és amit Incze Antal képviselő a Képviselőház ülésén így kommentált: „A műegyetemi hallgatók saját költségükön rendkívül ízléses szép kivitelű zsidó jelvényeket készítettek, és felszólították a zsidó hallgatókat, hogy bizonyos célszerűségi okokból – az elkülönítés könnyű lehetőségéért – tűzzék fel ezeket a csinos jelvényeket.”¹⁶ Ladányi Andor kutatásaiból azért idéztünk ilyen hosszán, hogy világossá tegyük, a korszak egészét jellemzik a jobboldali diákszervezetek erőszakos akciói.

Professzorát Zádor Anna a következőképpen jellemzi: „Hirtelen kellett egy ember a tanszékre, ezt az embert tették oda, a Hekler Antalt, akinek a szó szoros értelmében meg kellett tanulni a művészettörténetet, sose csinálta, csak annyira, amennyire egy régésznek kellett. Meg kellett tanulnia a magyar művészettörténetet, mert nagyon érthetően, és véleményem szerint helyesen, Trianon után jött egy nagyon erős magyar támogatás, a magyar művészetnek, magyar irodalomnak nagyon erős támogatása kezdett lenni. Odáig, Pasteiner érájában sokkal kevesebben foglal-



5. Zádor Henrik és Zádor Anna az 1910-es évek végén. © Forster Központ, Tudományos Irattár

¹⁵ Révay József: Három esztendő. *Független Szemle*, 2, 1922, 1. 8-9.

¹⁶ Ladányi 2005. i. m. 70.



6. A Hekler-intézet könyvtára. © Forster Központ, Tudományos Irratár

koztak magyar művészettel.¹⁷ A Klebelsberg-, Hekler-érában kezdtek. Mégpedig mivel a korábbiak inkább a középkorral foglalkoztak, most teljes erővel a barokkal, illetve a reneszánszsal kezdtek törődni. Heklernek megvolt az a furcsa szokása, hogy látszólag nem nézett ránk, a teremben egy nagy asztal körül ült két-három ember, rossz világitással, rossz fűtéssel, rossz takarítással, egy olyan kis könyvtárral, ami nem volt sokkal nagyobb, mint az én jelenlegi könyvtáram, kimért csöndben, cigarettázni senkinek nem volt szabad, csak a professzornak, éjjel-nappal dohányzott, ezért is halt meg 58 éves korában,¹⁸ és rohamléptekkel szaladt, hogy egy könyvet kivessen. [...] (6. kép) 24-ben nyáron, az év elején, megalakította Esztergom a Keresztényrégészeti Tanszékét és arra kinevezte Gerevich Tibort¹⁹ professzornak. Most ezek ketten nagyon nem szenvedték egymást, egészen más beállítottságúak voltak, Gerevich teljesen latin kultúrán nevelkedett és utálta a németeket, Hekler német kultúrán

¹⁷ Ennek eszmetörténeti háttéréről ld.: Gosztanyi Ferenc: A „helyes” művészettörténeti álláspont kérdése Pasteiner Gyula írásaiban. *Ars Hungarica*, 27. 1999. 309-351.; Gosztanyi 2012. i. m. 11-71.

¹⁸ Hekler 1940. március 3-án vasárnap hajnalban halt meg Pálffy tér 5. sz. alatti lakásában. Kedden du. 4-kor temették a Kerepesi úti temetőben, ahol Brandenstein Béla, Petrovics Elek, Pigler Andor és Radocsay Dénes búcsúztatták.

¹⁹ Bár magántanárként már 1911-től tanított, Gerevichet 1924-ben nevezték ki nyilvános rendes tanárnak, azonban a Római Magyar Történeti Intézet újraindításával kapcsolatban többnyire Rómában tartózkodott s érdemben csak 1926-ban foglalta el tanszékét.

nevelkedett, nem utálta az olaszokat, de semmi köze nem volt hozzájuk. De nem ez volt a legfőbb baj. A legfőbb baj az volt, hogy Hekler külföldön végzett, a Gerevich pedig Eötvös Collegista volt. Ennek akkor olyan óriási értéke és presztízse volt, hogy ez a társaság, – Gerevich, Kodály, Szekfű, Horváth János, Gombocz Zoltán tartozott ide –, hát ezek tartották a bölcsészkart, Hekler Antal úgy kiesett, mintha ott sem lett volna. Tehát neki semmiféle súlya, befolyása nem lehetett ezeknek a nagy fejeknek az óriási összetartása és öntudata mellett, és ebbe belépett a Gerevich Tibor Olaszországból. (7. kép) Tehát azonnal kialakult a két szomszédvárnak az az elmondhatatlanul kellemetlen összeférhetlensége, ami végig fennállt, de 26 nyarán a Gerevichék szerveztek egy olaszországi tanulmányutat, amire engem is meghívott, ami óriási dolog volt, mert én voltam az egyetlen Hekler-tanítvány, aki nem mentem át Gerevich-hez, Péter András ott doktorált, Genthon is ott doktorált, nem tudom ki még. Makacs és hűséges voltam.”²⁰ (8. kép)

A „makacs hűség” kifejezés az egyetlen halvány reflexió arra a feszítő ellentmondásra, ami a turulista professzor közéleti és publicisztikai tevékenysége és Zádor Anna egyetemi tapasztalatai között fent kellett álljon. Az „ébredők” betörését, mint valami szimbolikus dátumot, mintegy tapasztalatai összegzéseként meséli el újra és újra, amiképpen az egyetem akkori két zsidó professzora közül Fejér Lipótnak a szórakozottságából is fakadó méltóságteljes fellépését: „Az, hogy ezek betörtek az egyetemre, az autonómia dacára, és hogy a portás, egy nagyszerű öregember nem volt képes őket kisöpörni, az súlyos tünet volt. Na most az egyik alkalommal, amikor én éppen jöttem be az egyetemre, ezek a fickók a lépcsőpihenőnél, ott, ahol az ember felmegy pár lépcsőfokot és aztán elkezdődik az igazi lépcső, ott gurítottak le egy embert, aki vérző orral ott feküdt. Én ilyet soha nem láttam, rettenetesen megijedtem, és szaladtam be a portásfülkébe, hogy kihívjam a portás bácsit, aki abszolút hatásos, szent ember volt, és ez a nagydarab ember segített nekem felállítani



7. Gerevich Tibor, 1942. © Forster
Központ, Tudományos Irratár

²⁰ „Ez a bécsi kör nekem nagyon sokat adott” (Mojzer Anna, Zwickl András interjúja). *Zádor Anna II.* 2008. i. m. 52.



8. A római Magyar Intézet parkjában, 1926-ban. Állnak, balról: Hillebrand Jenő, Péter Andás, Gerevich Tibor, Genthon István, Harsányi Pál, Tóth László. Ülnek, balról: Kary Lola, Ticharich Slava, Prágai Zsófia, Berkovits Ilona és Zádor Anna.

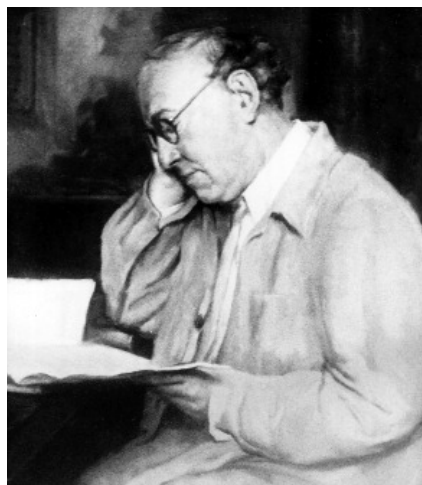
© Forster Központ, Tudományos Irrattár

a férfit. Ő volt a Csatkai Endre, és innét datálódik az ő haláláig tartó nagy barátságunk. [...] (9. kép) Én még heteken keresztül remegő térdekkel és összeszorult torokkal ültem a szemináriumban és úgy dolgoztam, hogy mikor lesz megint ilyen. Ez tényleg borzasztó volt. [...] Mi és a legtöbb tanszék az első emeleten voltunk, a földszinten is volt több tanszék, ez, amire gondolok, a matematika tanszék volt, amelyet Fejér Lipót vezetett, aki a legabsztraktabb figura volt, az utcán sem szeretett egyedül menni, és nem tudott lépcsőn járni [...]. (10. kép) Olyan ember volt, aki általában nem tudta, hogy az élet milyen kint, mert őt csak a matematika érdekelte. Szóval a földszintre rohantak be általában ezek az ébredők, mert általában minden baj úgy szokott jönni [...] tehát berontottak ebbe a terembe, ahol rengeteg fiú ült és ott volt egy kicsi öreg zsidó, aki a táblára valamit fölírt. És ettől a zajtól megfordult és látta ezeket az idegen és valamiféle uniformisba bújtatott fickókat és azt mondta nekik: De uraim, mi itt matematikával foglalkozunk. És ettől úgy megdöb-bentek, hogy sarkon fordultak és kimentek.”²¹

Zádor Anna „ébredőkről” ír, de akár az Ébredő Magyarok Egyesületének tagjai voltak, akár a turuljelvényes sapkát viselő Turul Szövetség tagjai, Hekler mindenestre azok közé a professzorok közé tartozott, akik tevékenyen részt vettek a jobboldali bajtársi egyletek megszervezésében már a kezdetektől fogva. 1924-ből maradt fenn olyan beszéde, melyet a Turul Szövetség zászlószentelésén tartott, s

²¹ Uo., 47-49.

melyben az ifjúság a Nagy-Magyarorszá-
gért élni és halni készségét dicsérte.²²
1924. november 16-án ő nyitotta meg a
Turul Szövetség követtáborának dísz-
közgyűlését. Ebben a beszédében Fich-
tère és Széchenyire hivatkozva buz-
dította az etikai újjászületésre az ifjú-
ságot a „mindenféle nemzetietlen irány-
zat, irodalmi, színpadi és a sajtóban
romboló destrukcióval szemben”, mely
ahhoz a csoporthoz fűződik, mely „ezt
a nemzetet a megszervezett destrukció
ördögi asszisztenciájával az örvénybe
sodorta.”²³ Hekler kis cikkeket írt a
Napkeletbe, a *Szózatba*, a *Turul Naptár-
ba*, a *Nemzeti Újságba*, a *Testnevelésbe*
és az *Új Magyarországra* a tekintélyrom-
bolás szörnyű gyakorlatáról, a testedzés



9. Csatkai Endre művészettörténész.

© Forster Központ, Tudományos Irattár

szükségességéről, Horthy dicső bevonulásáról Kassa megszentelt földjére, a nők méltóságának és Pozsonynak visszaadásáról (a dolog pikantériája, hogy a századfordulás fellendülést követően a nőkre is diszkrimináció várt az egyetemeken). Hekler nem csupán ideológiai munícióval szolgált a Turul Szövetségnek, hanem 1926-ban Nemzeti Alap létrehozását szorgalmazta a Postatakarékpénztár egy folyószámlaszámán, és a „fajszeretet és nemzeti lelkiismeret parancsszavára” apellálva adakozásra szólított fel mindenkit a *Nemzeti Újság* hasábjain a magyar ifjúság javára.²⁴ Mindezek után meglepő, hogy Zádor Anna Hekler világnézetével kapcsolatban csak ennyit jegyez meg: „Na most Hekler klasszika-archaeologus volt és a politika abszolúte nem érdekelte, valószínű, hogy nagyon konzervatív beállítottságú volt, és ha szegény tovább élt volna, akkor föltehetőleg német iskolázottsága és német kapcsolatai révén valószínűleg a németek pártjára esett volna, de szegény sajnos 41-ben meghalt, tehát erre sor nem került.”²⁵ Azt állítani, hogy Heklert a politika ne érdekelte volna, vagy, hogy egyáltalán ne lett volna politikai befolyása, épp neki, aki Klebelsberg Kunót rokonaként²⁶ is közeli barátjának tudhatta, erős túlzás. És kizárt, hogy Zádor Anna

²² Hekler Antal: Beszéd a Turul-Szövetség zászlószentelésén, 1924. november 16-án. In: Hekler Antal: *Magyar kulturpolitika 1919 és 1939 között*. Budapest, 1942. 9.

²³ Hekler Antal: Megnyitó-beszéd a Turul-Szövetség követtáborának díszközgyűlésén, 1924. november 16-án. Uo., 10-11.

²⁴ Hekler Antal: Segítsetek! Nemzeti Alap a magyar ifjúság megszervezésére. *Nemzeti Újság*, 1926. december 5. Uo., 20-21.

²⁵ „Magyarország alapjában véve konzervatív.” Beszélgetés Zádor Annával. (Tímár Árpád interjúja) *Zádor Anna II.* 2008. i. m. 77.

²⁶ Klebelsberg Kunó feleségének édesanyja Hekler-lány volt, Hekler Márta.



10. Zádor Anna az 1930-as években.

© Forster Központ, Tudományos Irattár

ne tudott volna Hekler politikai tevékenységéről, írásait is olvasnia kellett, ha máshol nem, hát abban a kis könyvben, melyet 1942-ben Erdélyi Gizella rendezett sajtó alá a Hekler-tanítványok nevében, s mely Hekler kultúrpolitikai tárgyú írásait gyűjtötte egybe. Erdélyi Gizella Zádor Anna segítőtársa volt azoknak az éveknek az elején (1926 és 1928 között), amikor Zádor, egyetemi tanulmányait befejezve az őt támogató Hekler mellett maradhatott, hogy ki-nevezett díjtalan tanársegédként, lóti-futi mindeneként, afféle önkéntes tan-széki titkárként segítségére legyen. Pedig Hekler antiszemitizmusát több cikk is megörökítette, „közénk toladott magyarul beszélő idegenekről” ír

például a *Napkeletben*,²⁷ de Hitler politikáját is támogatta: „félelem és remegés nélkül, a megváltottak boldog és hálás örömeivel figyeljük a cselekvés két lángelméjének, Hitlernek és Mussolininek világformáló építő munkáját, s teljesen megértjük, hogy aki nehéz talajon épít, annak szükség esetén robbantásoktól sem szabad visszariadnia.”²⁸ Paradox módon éppen erkölcsiségével,²⁹ úriember-attitűdjével, konzervatív nézeteivel összhangban lévő személyisége magával ragadó vonásaival tette a legnagyobb hatást tanítványaira, s hogy ez nem csupán formális és időleges hatás volt, mutatja, hogy halála után azonnal írásai kiadásába kezdtek. Az első kötet, 1941-ben, *Gondolatok* címmel aforizmaít tartalmazta, nem csupán publicisztikájából, de tudományos műveiből is kivonatolva. E hangzatos fordulatokkal teli, a szellemtörténeti módszert csupán a világnézet oldaláról megközelítő elmélkedés-gyűjtemény elé a jó barát, a teljességgel eltérő világnézetű Petrovics Elek írt előszót, ugyanő, aki Hekler ravatalánál is beszédet mondott,³⁰ s aki – Zádorral ellentétben – már 1941-ben szóvá is tette a Hekler működésében észlelhető anomáliát, így mentetgetve a tanárt és az embert: „Nem volt a tudomány aszkétája, nem tartozott a kontemplatív életű tudósok típusához [...], őt nagyonis érdekelte az élet, a nagyvilág, sokat foglalkoztatták a politika kérdései. Leginkább az ifjúsági mozgalmak irányításában való cselekvő részvétele és a sajtóban való olykori megszólalásai voltak ennek látható jelei.

²⁷ Magyar György álneven: Mindent vissza! (1938) Hekler 1942. i. m. 49.

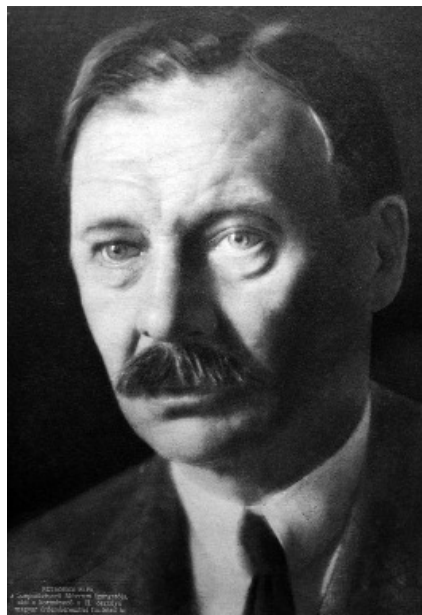
²⁸ Hekler Antal: A diktatúrákról. Új Magyarság, 1939. május 6. 2. Uo., 54.

²⁹ Melyet a „magyar etikai és kultúrfőlény” igényével várt el mindenki mástól is, aki „nem szenved kóros akaratgyengeségben.”

³⁰ Gyászbeszéd Hekler Antal ravatalánál, 1940. március 5-én. In: Hekler Antal: *A magyar kultúrpolitika*. i. m. 58-59.

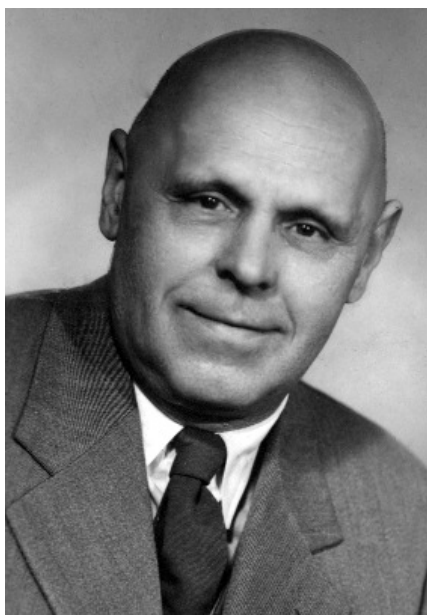
Az ily működés megítélésében mindig része van az egyéni indulatnak, a politikai rokon- és ellenszenvnek, s erre a térre nem szeretnék átsiklani, de annyit kötelességem megállapítani, hogy ha volt valami, amiért Hekler még jobban lelkesedett, mint a művészetért és hivatásáért, ez országunk felemelkedése, a teljes, integer Magyarország volt. Ez volt az a központi gondolat, amelyből magatartása és sok lépése megmagyarázható, s amely megértést követel számára még olyanoktól is, akik csak a célban egyeztek meg vele, s nem egyszermind a módszerekben.”³¹ (11. kép) Zádor Anna kijelentésére, miszerint Hekler „gátlásos, introvertált” ember lett volna, egy szobatudós, akit a „politika abszolút nem érdekelt”, nem csupán Hekler publicisztikája, hanem a tudományos műveiből kibontható program is rácáfol. Az archeológiában mindeme nézetek nevet és programot is kapnak Hekler elnöki megnyitó beszédében, melyet a Régészeti Társulat közgyűlésén tartott, ugyanebben az évben: *Neonacionalizmus a magyar régészetben* címmel. Egy ugyanebbe a gondolatkörbe integrált program a magyar művészettörténet számára a Pasteiner-tanítványok által már szorgalmazott barokk-kutatások Klebelsberg-támogatta fellendülését hozta. Zádor Anna klasszicizmus-kutatásai is értelemszerűen ebbe az áramlatba illeszkednek, egy olyan kor határán, ahol a határon innen a katolicizmus a barokk építészetben – kimondva-kimondatlanul legitimista színezetet kölcsönözve a kutatásnak –, találja meg művészeti előzményét, míg a horthysta nemzeti gondolat a nemzeti klasszicizmus hagyományára támaszkodik előszeretettel.

1932-ben a Magyar Tudományos Akadémia pályázatot írt ki, akkor még *A neoklasszicizmus építészete Magyarországon* címmel. Habár külön pályáztak, 1934-ben Zádor Anna és Rados Jenő közösen nyerték el a könyv megírásának lehetőségét. (12. kép) A kényszerházasság okai között praktikus megfontolások éppúgy szerepet játszottak, mint a kényes hatalmi egyensúly a Zádort támogató Hekler és a Radost portáló Gerevich között. 1938-ban mindketten tagjai a kéziratot bíráló bizottságnak is. Noha a címtől kezdve ezer kifogásolnivalót találnak, többek között éppen a két szerző közötti megfelelő együttműködés hiányát, sőt, Hekler, a botcsinálta szellem-történész még azt is gúnyosan megjegyzi, hogy Zádor „jobban tenné, ha megma-



11. Petrovics Elek az 1940-es években.
© Forster Központ, Tudományos Irattár

³¹ Hekler Antal: *Gondolatok*. Petrovics Elek emléksoraival. Budapest, 1941. 15.



12. Rados Jenő 1957-ben.

© Forster Központ, Tudományos Irrattár

megnevezett indokra Zádor csak utal olyképpen, hogy Rados, aki nem zsidó nőt vett el, családja jövőjét féltette a vele való közösködés hátrányaitól.³⁵ Másutt még annyit tesz hozzá: Rados „mindenképpen árja arisztokrata szeretett volna lenni, holott valójában félvér polgár volt.”³⁶ Az aggodalom természetesen nem volt alaptalan. Az egykor Gerevich-tanítvány Balás-Piry László 1943-ban az *Ország* című lap hasábjain jelentette fel a szerzőket ekképpen: „Minden bővebb megjegyzés és kritika nélkül közöljük, hogy a *Klasszicizmus építészete Magyarországon* címmel a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából két zsidó, Zádor Anna és Rados Jenő összefoglaló könyvet írt annak ellenére, hogy saját megállapításuk szerint a klasszicizmus korára vonatkozó eddigi anyaggyűjtés igen vegyes értékű. [...] Ennek ellenére az Akadémia nemcsak támogatta a törtető zsidó szerzők áltudományos munkáját, hanem még Budapest székesfőváros művészettörténeti pályadíjaival is kitüntette.”³⁷

radna a történeti tények világánál, mert ahol a szellemtörténet és a művészetelmélet régióiba emelkedik, ott a motor sok esetben kihagy”,³² a munka folytatását mindannyian támogatják. 1940-ben Hekler értelemszerűen már nincs a bírálók között, Gerevich azonban, aki csalódottan jegyzi meg, hogy a szerzők szinte semmit nem fogadtak meg a tanácsokból és a könyv egyes részei továbbra sincsenek összhangban egymással, 1940-es jelentésében megerősíti az akadémiai támogatást,³³ így a könyv 1943-ban meg is jelenhetett. A mű valóban aránytalan, Zádor 300 oldalát némileg szertelenül követi Rados ennek harmadát sem kitevő tipológiája. Aki viszont sietett a saját részét a saját neve alatt különnyomatként is megjelentetni.³⁴ Függetlenedési törekvései egy levélben csúcsosodtak ki, amit Zádor Anna nagyon zokon vett. Az ebben

³² Jelentés Budapest székesfőváros művészettörténeti jutalmáról. *Akadémiai Értesítő*, 48. 1938. 63–68.

³³ Jelentés Budapest székesfőváros művészettörténeti jutalmáról. *Akadémiai Értesítő*, 50. 1940. 154–155.

³⁴ Rados Jenő: *A magyar klasszicizmus építészete feladatainak tükrében. Tipológia*. Budapest, 1943. klny.

³⁵ *Zádor Anna II.* 2008. i. m. 69.

³⁶ „A sportolás nagyobb szerepet játszott, mint ma.” Beszélgetés Zádor Annával. (Mojzer Anna, Zwicli András interjúja). *Zádor Anna III.* 2008. i. m. 57. 95.

³⁷ Balás-Piry László: Minden bővebb megjegyzés és kritika nélkül közöljük... *Az Ország*, 1943. július

A felsorolt tényekkel csak vázlatosan jelezhető történeti és emberi helyzet, s benne a Zádor-Hekler viszony *morális aspektusokból megközelíthetetlen* – és nem is megközelítendő – bonyolultságát egy Vas István megörökítette közismert történettel lehet a legplasztikusabban érzékeltetni. Arról a jelenetről van szó, amikor Illyés tanácsára Zelk Zoltán 1944-ben néhány napra Németh Lászlóéknál keres és talál menedéket. „Itt látogatta meg Illyésné – cigarettát hozott neki. A földön ülve találta, körülötte *A Tanú* néhány száma – a könyvespolc aljáról szedte őket elő. Flóra megkérdezte, hogy tetszik neki, amit olvasott: – Hát – felelte Zoltán –, úgy látom, Lacinak is van egy kis része benne, hogy most itt kell bújtatnia engem.”³⁸

24. 14. - illetve a tiltakozást: A Magyar Tudományos Akadémia. *A Magyar Zsidók Lapja*, 1943. augusztus 12. 2. - Zádor Anna is pontosan emlékezett Balás-Piry cikkére (*Zádor Anna IV.* 2009. i. m. 58. 48.), azonban 2008-ban a szám jegyzeteinek készítésekor még nem sikerült azonosítani annak pontos leőhelyét.

³⁸ Vas István: *Miért vijjog a saskeselyű?* Budapest, 1981. II.: 426-427.